

В. М. КОТЕЛЕНЕЦЬ, аспірант МАУП
(Прилуцький агротехнічний технікум)

АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА В РАННІЙ ЮНОСТІ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ПРОФІЛАКТИКА

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 12, с. 96–99

Дестабілізація економіки, спад виробництва, зниження життєвого рівня у країні – все це хворобливо відбивається на соціальному самопочутті юнацтва, детермінує асоціальну поведінку і злочинність. Зроблена спроба узагальнення основних причин асоціальної поведінки молоді, її наслідків для суспільства та подано стислий аналіз основних заходів щодо запобігання відхилень у поведінці юнаків та дівчат засобами практичної психології.

Завдання демократизації та гуманізації освіти України, поставлені Державною національною програмою “Освіта. Україна ХХІ ст.”, спрямовані на формування всебічно розвиненої інтелектуальної, духовно багатой, внутрішньо вільної та відповідальної особистості. Виконання вказаних завдань ускладнюється загостренням суперечностей, які неминучі в перехідному періоді розвитку суспільства. Руйнування вироблених віками духовних цінностей, відсутність у громадян віри в краще життя, впевненості в майбутньому, його невизначеність сприяють загостренню різноманітних соціальних проблем, найголовніші з них – зростання злочинності та правопорушень. Нині в умовах розбудови держави, ситуації ринкової взаємодії постає загроза встановлення пріоритету індивідуально-споживацьких цінностей. З екранів телевізорів, рекламних плакатів, сторінок так званої молодіжної преси пропонується стиль життя зухвалих, цинічних і жорстоких людей. Схвалюється здатність йти вперед, незважаючи ні на що і ні на кого, безапеляційність, жорстокість, користолобство. Такі соціальні установки є потужною “енергетичною базою” різних аномальних тенденцій у поведінці сучасної молоді. На процес формування майбутніх членів нового суспільства зазвичай впливає система об’єктивних і суб’єктивних чинників, які часто не скоординовані між собою, що призводить до зростання асоціальних проявів у поведінці юнаків і дівчат.

Як наслідок у багатьох з них виникає повна розгубленість перед сьогоднішнім і завтрашнім днем або бажання увірвати від життя якомога бі-

льше і негайно. Більшості юнаків ніде подітися у вільний час. І сьогодні ситуація не лише не поліпшується, а навіть погіршується. Статистика викликає тривогу і занепокоєність. За останні десять років удвічі зріс рівень дитячої злочинності. Близько 80 тис. дітей та підлітків перебувають на обліку правоохоронних органів. Питома вага малолітніх правопорушників складає нині 25 % проти 13 % десять років тому. Причини злочинності неповнолітніх оцінюються неоднозначно – курс суспільства на демократизацію, погіршення економічного становища, гуманізація кримінального законодавства і судової практики та ін., однак корені неблагополуччя набагато глибше, в нашому минулому. Рекордними темпами підвищується рівень злочинності серед молоді. Якщо в післявоєнний період у загальній масі злочинів питома вага неповнолітніх знизилася до 4 – 6 %, то починаючи з 1960 р. ця частка постійно зростає і зараз по Україні досягла згадуваних уже 25 %.

Відбувається омолодження підліткової злочинності. Так, підлітки віком 14–17 років становлять 8 % загального населення України, однак скоюють вони чверть усіх злочинів. Спостерігається значне збільшення злочинності серед дівчат. У 1997 р. питома вага дівчат-правопорушників становила 14 % загальної кількості.

На 20 % зросла рецидивна злочинність, 60 % рецидивістів починали свою “кар’єру” ще підлітками. Майже 40 % правопорушень підлітків носить організований, груповий характер. Сьогодні угруповання підлітків-правопорушників може охоплювати 50, 100 і більше осіб. Криміногенні

молодіжні угруповання з різним ступенем організованості виявлені в усіх великих містах країни. Є злочинні “малини”, до яких разом із дорослими входять неповнолітні. Очолюють їх, як правило, 25–30-літні злочинці, далі за ієрархією йдуть бойовики 16–19 років і, нарешті, “лушпайки” — 13–15-літні. Тут їх захищають, дають “цікаву роботу”, вчать бути “повноцінними людьми” і підкорятися жорсткій дисципліні, з якою не може зрівнятися шкільна.

У психологічній літературі прийнято соціальну поведінку розділяти на нормальну та девіантну (таку, що відхиляється від норми). Відхилення від норми при цьому може бути позитивним (творча обдарованість) і негативним. Негативну девіантну поведінку поділяють на аморальну (людина вчиняє дії, що суперечать нормам моралі), деліквентну (вчинки суперечать нормам права, окрім кримінального) і злочинну (коли людина порушує норми кримінального законодавства).

М. Раттер вважає, що юнаків і підлітків з відхиленнями в поведінці слід поділити на дві категорії.

По-перше, це діти з так званими “соціалізованими формами” антигромадської поведінки. Їм властиві емоційні розлади, неврівноваженість, вони легко адаптуються до соціальних норм усередині тих антигромадських груп (друзів чи родичів), до яких вони належать. Свою антигромадську спрямованість вони відкрито не демонструють, розуміючи, що це викличе негативні наслідки. Однак час від часу девіантна поведінка може виявлятися, стаючи при цьому повною несподіванкою для оточуючих. Такі діти мають хороший інтелект, достатньо розвинену рефлексивність і при цьому низький рівень моральної свідомості. Вони добре володіють вмінням маніпулювати оточуючими та почуттям міри й “дистанцією безпеки” в цій діяльності.

По-друге, це юнаки й підлітки з несоціалізованою агресивною антигромадською поведінкою. У них, як правило, погані стосунки із ровесниками та своєю сім’єю, значні емоційні розлади, які виявляються в негативізмі, агресивності, нахабності, брутальності [6].

Про те, яку оцінку криміногенній ситуації, скажімо, в м. Прилуках Чернігівської області, дають студенти навчальних закладів I, II рівнів акредитації, свідчать результати проведеного автором соціологічного дослідження. 18 % опитаних почувають себе більш-менш спокійно і безпечно в умовах злочинності, 41 % відчують окремі моменти страху, але намагаються про це не думати або не надавати фатального значення, 6 % важко адаптуються до нових умов, 16 % відчують страх, 19 % опитаних

не змогли відповісти на поставлене запитання. Лише 2 % молоді вважає, що безпеку молоді в місті забезпечено дуже добре, 4 % — добре, 34 % — ні добре, ні погано, 30 % — погано, 18 % — зовсім погано. Не визначилися 9 % опитаних.

У вітчизняній психології основні детермінанти девіантної поведінки прийнято шукати у важковихованості та педагогічній або соціально-культурній занедбаності. Важковихованість трактується як несприятливість до соціально-позитивного досвіду, що є наслідком педагогічної занедбаності. Останнім терміном позначають тривалий, несприятливий для розвитку стан особистості, пов’язаний з недостатнім, суперечливим або негативним впливом мікросередовища [7].

Виділяють такі стадії розвитку асоціальної поведінки [1]:

- несхвалювана поведінка (епізодичні пустощі);
- осуджувана поведінка (пов’язана з більш систематичним осудом з боку вихователя);
- девіантна поведінка (морально негативні вчинки);
- деліквентна поведінка (передкримінальна);
- кримінальна поведінка;
- деструктивна поведінка.

Дослідниками виокремлені такі психологічні фактори, що можуть спричинити правопорушення юнаками [5]:

- потреба у престижі, в самоповазі;
- потреба в ризику;
- наявність так званих штучних проблем;
- емоційна нестійкість;
- агресивність;
- наявність акцентуацій характеру (до групи ризику відносять гіпертичну, істероїдну, шизоїдну та емоційно-лабільну акцентуації);
- відхилення у психічному розвитку;
- низька самоповага;
- неадекватна самооцінка тощо.

Слід зауважити, що численні прояви відхилень у поведінці пов’язані з труднощами становлення статевої ідентичності. Існуючий в нашому суспільстві подвійний стандарт щодо критеріїв маскулінізму та фемінізму, “жорсткий” набір якостей, що належать до стереотипу “справжнього чоловіка”, домінування представників жіночої статі у виховному процесі, відсутність реальних сфер діяльності для виховання таких істинно чоловічих якостей, як ініціативність, сміливість тощо, — все це обумовлює пошук молоддю людиною альтернативних сфер для прояву мужності — вихід в асоціальну поведінку.

Останніми роками молодь багато часу проводить поза сім’єю і навчальним закладом, зростає

питома вага товариства однолітків, яка нерідко перевищує вплив батьків і вчителів. У сфері молодіжної самодіяльності набувають поширення агресивно-бійцівські угруповання молоді, які зазвичай не дають їй тієї моральної й світоглядної підготовки, потрібної при вивченні бойових мистецтв. Натомість вони готують “кадри” у групи рекетирів, команди “крутих” хлопців. Перехідний період до ринкової економіки викликає нові хвилі та форми агресивно-корисливої поведінки. Асоціальну спрямованість мають деякі угруповання культурної самодіяльності (в руслі субкультури хіпі, панків, у стилі “чорної романтики” злочинця) [5].

Серйозною соціальною проблемою, яка тісно пов'язана з проблемою асоціальної поведінки, є значне зниження інтересу молоді до літератури (у 2 рази), мистецтва, культури взагалі. Зростають споживацькі настрої юнаків і дівчат, орієнтовані насамперед на сферу розваг. Типовий ланцюг сучасних злочинів: нудьга – хуліганство – злочинність – організована злочинність. Створений вакуум заповнюється захопленнями аудіовізуальними засобами комунікації, дискотеками, релігійністю.

Основними факторами, які породжують асоціальну поведінку в ранній юності, спеціалісти вважають:

- суперечності між ще й досі існуючими догмами, лозунгами і фактичним станом справ у різних сферах життя, що спричинюють розчарування, падіння авторитету виховних установ, озлоблення;
- кризові явища в економіці, об'єктивно характерні для перехідного періоду;
- зростаюча активність ділків тіньової економіки, наявність засобів і сфер нетрудового збагачення, бізнес через нелегальні азартні ігри, сутенерство, рекет;
- майнове розшарування суспільства;
- вплив негативного соціального фону на емоційно-духовний стан суспільства, переважання таких почуттів, як ненависть, заздрість, гнів, злоба, недружелюбство;
- відсутність цілеспрямованої молодіжної політики, в результаті чого у країні протягом багатьох років недостатньо вирішуються найгостріші соціальні проблеми молоді;
- крах ідеалів, бездуховність як результат споживацького ставлення до життя, апатія, байдужість до себе та інших, відчуження від школи, знань, а також сім'ї;
- соціальна незахищеність юнаків та дівчат, яка нерідко стає причиною зривів і конфліктів у сфері навчання та праці;

- наростання альтернативних неформальних рухів серед молоді, культ сили, зневажливого та зверхнього ставлення до оточуючих;
- дегуманізація освіти, штучне відокремлення її від виховання, примітивна соціологізація навчальних норм;
- відсутність позашкільної зайнятості, яка давала б можливість ефективної адаптації неповнолітніх.

Звичайно, зазначені причини асоціальної поведінки є найбільш рельєфними і поширеними. Суть проблеми не стільки в їх повному переліку, скільки у спробі окреслити хоча б основні умови та шляхи корекції поведінки сучасної молоді.

У підлітковому та юнацькому віці найкращі результати забезпечує групова особистісно-орієнтована психотерапія. Формуванню мотивації до групової психотерапії сприяє обговорення з юнаками та дівчатами результатів психологічного обстеження, зокрема аналіз інформації про їхні характерологічні та особистісні параметри. У процесі групової психотерапії молода людина має усвідомити деструктивний характер своєї поведінки, привести свою самооцінку у відповідність з реальним досвідом, з тим, як її сприймають і оцінюють оточуючі. Реалізація цих цілей можлива лише за умов недирективного стилю поведінки психолога, умов дотримання психотерапевтичної “тріади Роджерса”: безумовного прийняття пацієнта, емпатійного ставлення до нього та конгруентності. Безумовне прийняття пацієнта розуміється не як схвалення його деструктивної поведінки, а як визнання його права на вираження своїх почуттів, переживань без ризику втратити повагу психолога. Недирективний стиль важливий ще й тим, що юнацькому віку властива яскраво виражена реакція емансипації, тому будь-який тиск з боку психолога може викликати опір (протест). Позиція “старшого товариша”, налаштованість на “юнацьку хвилю” є найбільш адекватними в роботі з неповнолітніми, яким властиві ознаки асоціальної поведінки. Як це зробити практично? Можна для прикладу навести деякі поради психологів, які треба весь час пам'ятати, спілкуючись з людьми:

- Якщо людину постійно критикують, вона вчиться ненавидіти.
- Якщо людина живе в атмосфері недовіри, вона вчиться агресивності.
- Якщо людину висміюють, вона стає замкненою.
- Якщо людині постійно докоряють, вона вчиться жити з почуттям провини.
- Якщо людину підбадьорювати, вона вчиться вірити в себе.
- Якщо людину хвалять або надають їй дружню підтримку, вона вчиться бути вдячною.

- Якщо людину однозначно підтримують, вона вчиться цінувати себе.

Безперечно, характер юнаків і дівчат формується в більш ранньому віці, але не треба забувати, що формування і розвиток особистості тривають протягом усього життя.

У процесі корекційної роботи з юнаками та дівчатами треба пояснювати їм ірраціональний характер їхньої поведінки, показати, що вибраний ними спосіб досягнення мети є неефективним і викликає лише негативне ставлення оточуючих. При цьому важливу роль відіграє робота із сім'єю. Батькам необхідно пояснити психологічні особливості юнацького віку, неминучість процесу "психологічного відлучення". Під час групової взаємодії завдяки оптимальному співвідношенню конфронтації та підтримки почуття образи, впевненості в несправедливості, ставлення з боку інших людей — увесь цей комплекс психологічного захисту, який охороняє особистість від негативних для неї переживань і який дає змогу зберегти адекватність самооцінки, поступово згладжується. У результаті юнаки й дівчата з часом відмовляються від необґрунтованих претензій, вони починають усвідомлювати, що труднощі у взаєминах з оточуючими полягають в них самих.

Нині значна увага приділяється дослідженням впливу макросоціальних факторів, існуючих в суспільстві ідеологічних, економічних тенденцій на психологію юнацтва. Останнім часом фіксується зростання злочинів неповнолітніх за рахунок великої кількості корисливих злочинів. Ця статистика відображає зміну в ціннісних орієнтаціях усєї молоді. Деякі дослідники вважають, що різкі зміни у суспільній свідомості і деідеологізація попередніх установок зумовлюють порушення процесу соці-

алізації у всіх сферах життєдіяльності до "розпаду цілісного середовища проживання юнацтва" [2].

Зрозуміло, психологу не під силу самостійно подолати цю багато в чому соціально обумовлену ситуацію, однак не можна і недооцінювати його можливої ролі у справі профілактики асоціальної поведінки серед юнаків та дівчат, перш за все за рахунок його позитивного впливу на цілісний хід особистісного розвитку людини на всіх вікових етапах, зокрема на процес набуття ідентичності, самовизначення — в ранньому юнацькому віці. Важливо, щоб він не забував про те, що треба довіряти молодій людині, поважати її у процесі спілкування і, спілкуючись з людиною, робити це найкращим чином. Головне у спілкуванні — щирий інтерес до іншої людини, доброзичливість та повага.

Література

1. Александров А. А. Цели и задачи психотерапии при основных типах деликвентного поведения у подростков. — Л., 1988.
2. Веремій Л. До проблем профілактики протиправної діяльності учнів // Рідна школа. — 2002. — Квіт.
3. Мяло К. Г. Время выбора. — М., 1991.
4. Невский И. А. Острые углы воспитания. — Минск, 1990.
5. Пономаренко И. Л. Психологическая характеристика подростков с девиантным поведением // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 4.
6. Психологические проблемы выявления и коррекции отклоняющегося поведения школьников / Под ред. Д. И. Фельдштейна. — М., 1990.
7. Рабочая книга школьного психолога / Под ред. И. В. Дубровиной. — М., 1990.